

НИНА АКСИЋ

Етнографски институт САНУ, Београд

nina.askic@ei.sanu.ac.rs

ИВАНА АРСИЋ

Институт друштвених наука, Београд

iarsic@idn.org.rs

Образовање жена у Србији и Аргентини у XX и XXI веку – компаративни приступ

Право на образовање спада у домен основних људских права. Образовање, стога, представља један од фундаменталних индикатора статуса жена, те се у истраживањима препознаје као начин оснаживања посредством усавршавања знања и вештина, што доприноси смањењу родне неравноправности. Док на националном нивоу образовање жена утиче на раст продуктивности и прихода, те на целокупни економски развој, на индивидуалном доприноси квалитету живота и просперитету. Међутим, пут образовања жена није линеаран, већ је обележен упоредом дискрепанцом традиционалних животних образаца и константних процеса друштвене модернизације.

Приликом писања овог темата суочиле смо се са концептуалним и методолошким проблемима, попут периодизације и адекватне јукстапозиције тема приликом спровођења крос-компаративног истраживања образовног система аргентинског и српског друштва из родне перспективе. Међутим, идентификацијом три родна концепта – неједнакости, разлике и невидљивости – уочене су сличности са којима су се жене на различитим нивоима образовања, како у Србији, тако и у Аргентини, суочавале. Овакав компаративни приступ омогућава да се процени позиција Србије у овој области, те осветле сличности и разлике у циљу проналажења решења за проблем родне

неравноправности унутар српског образовног система из различитих националних контекста.

Приликом анализе родне неједнакости, примењена је теорија либералног феминизма која заступа идеју да њен узрок почива у подели рада према полу, што даље условљава поделу приватних и јавних сфера друштвених активности, те заступа мишљење да родни простор представља круцијални фактор у процесу образовања. Родну неравноправност стога ствара систем који ограничава приступ жена јавној сфери, оптерећујући их и изолујући их одговорностима у приватној, где су, супротно традиционалној улози мушкарца – хранитеља, заузимале експресивну улогу организатора и емоционалног стабилизатора породице. Овог концепта су се дотакле ауторке темата, објашњавајући најпре неповољан положај (Арсић, Зиљкић и Шкријељ), или чак повољан положај и утицај које су жене имале у приватном простору (Маринковић), а затим и њихов излазак у јавну сферу. Ауторке темата су настојале да детерминишу узроке родног јаза, анализирајући позицију жена у образовању у виду институционалне и структуралне дискриминације, те маргинализацију, које су високообразоване жене, запослене у приватном сектору, као вокалне уметнице и адвокати (Грбовић, Хеим и Пиконе [Heim & Piconne]), и у државним институцијама, као студенткиње и професорке на универзитетима, трпеле (Ивановић Баришић, Грбовић, Рули [Rulli], Хеим и Пиконе [Heim & Piconne]).

У примени теорија родних разлика које наглашавају различити културолошки продукovan образац понашања мушкараца и жена у процесима социјализације, приликом анализе статуса жена праћењем хоризонталне и вертикалне сегрегације, примећени су различити феномени, попут прелазне позиције од „ћупа“ до „справљеница“, који је одржавао родни стереотип жене старатељке у кући (Арсић); затим неједнак приступ и супротстављање образовању ученица, те стереотипним схватањима наметнутим родним улогама, проистеклим из религије, које су због традиционалних улога драматично смањиле простор за професионалну афирмацију жена (Зиљкић и Шкријељ, Маринковић); такође, систем мушке доминације у фомирању универзитетских кадрова и негативни став који су заузимао професори према студенткињама и онима које су након завршених дипломских студија тежиле даљем образовању (Ивановић Баришић, Рули [Rulli], Хеим и Пиконе [Heim & Piconne]); и најзад, процес родне диференцијације приликом избора смерова студирања и ужих научних области, те стога поделу на „мушке“

и „женске“ научне теме (Ивановић Баришић, Хеим и Пиконе [Heim & Piconne]).

Треба такође истаћи и проблем невидљивости академске заједнице који је детерминисан родним поделама и где жене, често и упркос квалификацијама и достигнућима, не заузимају руководеће позиције што доказује да академски сектор нити је имун на дискриминацију, нити је меритократски, а неретко је и непотистички. Истиче се пример Милене Лапчевић, прве жене етнолога у Србији, чији је рад остао непознат и заборављен, а чија је дисертација упркос свом оригиналном приступу наишла на неодобравање патријархално конструисане академске заједнице (Ивановић Баришић). Такође се проучавају и феномени „стакленог плафона“ и „епистфемицида“ у установама високог образовања. Посредством појмовне метафоре „стакленог плафона“ анализира се најпре квантитативна родна дискрепанца приликом одабира судија у аргентинском правном систему, затим узроци квантитативно ниже заступљености жена адвоката у приватној пракси, као и професорки на правним факултетима (Рули [Rulli], Хеим и Пиконе [Heim & Piconne]). Друга димензија невидљивости, која носи назив епистфемицид, односи се на упорно одсуство жена и њихових гласова, као и знања и искустава у култури јурисдикције, најевидентнијих у организационим пирамидама правних професија (Хеим и Пиконе [Heim & Piconne]).

Применом хетерогених теорија на три родна концепта датих истраживања, закључује се да феминизам има корене у образовном систему аргентинског и српског друштва. Истраживања овог темата укрштају гледишта из три теоријске парадигме и анализирају различите начине визуализације родне дискриминације, различитости у спровођењу истраживачких методологија, као и имплементацији стратегија у циљу оснажења жена и постизања родне равноправности образовног система.

Образовање жена у Србији од својих почетака, па до седамдесетих година XX века било је условљено друштвеним факторима, као што су верска припадност, породични статус, патријархално породично уређење, као и економским статусом породице. Иако су прве српске женске школе у Београду и Земуну основане још средином XIX века, све до Другог светског рата број женске деце био је изузетно мали, укупно узев школовану децу, као и у односу на мушке уче-

нике (на нивоу читаве тадашње државе било је 17,32% више мушке, него женске деце).

Још већа разлика приметна је у деценији пре Другог светског рата у средњим школама. Оваква квантитативна надмоћ мушке деце, на нивоу државе износила је 37,92%, док је на почетку рата и касније смањена на 16,56%. Разлика на факултетима, високим и вишим школама била је изузетно приметна у периоду између два рата, али и у првим деценијама након Другог светског рата, када је однос мушких према женским студентима био 4:1. Разлози малог броја женске деце у школама, а посебно на факултетима били су следећи: сматрано је да је женама место у кући и да би требало да наставе породицу; пре је давано у школу мушко дете, јер се сматрало да ће оно бити у већој могућности за евентуални каснији рад, а што је у вези са патријархалним системом васпитања; посебно код муслимана, према верским канонима било је непожељно да женска деца похађају школу, а изузетно световну школу; велика беда и сиромаштво, па и глад владали су до Другог светског рата, па самим тим, школа и није била важна; школе су биле веома удаљене, па је требало пешачити и по неколико километара до њих и др. Овакав тренд наставља се све до седамдесетих година XX века, иако се женска популација у школама увећава након Другог светског рата, а посебно са доношењем закона о обавезном школству, 1958. године.

Са отварањем фабрика, миграцијама село-град, мења се место жене у друштву, па и у породици. Тако, женска деца скоро обавезно похађају основну школу, а све већи број њих одлази на даље средњошколско и факултетско школовање. Чак и старије жене, које су са села дошле у град и нису имале основно образовање, у великом броју посећују алфабетске течајеве или вечерње школе. Средњошколско образовање није било обавезно, а између два рата популарне су постале више девојачке школе, које су спадале у грађанске школе. Подстицано је стручно школство, чему су припадале женска занатска школа и женска учитељска школа, које су могле бити само државне, али су тако и усмераване у идеолошком смислу, ка „женским“ професијама и породичним вредностима. Поред формалног, постојало је и неформално образовање које је подразумевало различите курсеве, неке посебно усмерене ка женама. На пример, између два светска рата и након Другог светског рата били су организовани домаћички течајеви. Оваква пракса је настављена до седамдесетих година XX века, када се број жена у школама и на факултетима знатно повећава. Овоме су допринели бројни фактори, као што су: запошљавање у

фабрикама и фирмама, миграције село–град, медији, веће окретање западној културној пракси у различитим доменима, демократизација културе и подруштвљавање, укључивање жена у водеће структуре и добијање права гласа на изборима, а самим тим и промене у породици, смањење утицаја патријархалног породичног система и др.

Од деведесетих година XX века, не доводи се у питање школовање женске деце ни у средњим школама, па ни на факултетима. Економски разлози за нешколовањем деце у вишем школству и даље су постојали, а бољој позицији у образовању није доприносило ни ратно стање тих година, али је ипак опште друштвено размишљање текло ка родном изједначавању. Све већом демократизацијом друштва и окретањем ка правима жена, женско становништво постаје у одређеним сегментима образовања чак и доминантније од мушког (2018. наилазимо на податак да жене чешће дипломирају од мушкараца – 40,9% мушкараца : 59,1% жена). Поред студенткиња, све је већи број и наставница у школама, али и професорки на високошколским установама. Дакле, дуг пут еманципације жена у нашој држави сигурно није у потпуности завршен, али је у већини елемената достигао свој циљ, посебно када је у питању слободно образовање.

Што се тиче школовања женске деце у Аргентини, оно започиње са реформом образовног система коју је средином друге половине XIX века спровео тадашњи председник Аргентине – Доминго Фаустин Сармијенто (*Domingo Faustino Sarmiento*). Сармијенто је сматрао да образовање треба да буде јавно и бесплатно, како за дечаке, тако и за девојчице, те је 1870. основао прву јавну установу за формално образовање наставника коју је сваки учитељ морао да похађа. Овакав тип институције који је носио назив „нормална школа“ (*escuelas normales*) се издвајао родном димензијом од осталих институција аргентинског образовног система, с обзиром на то да је квантитативно доминирао број студенткиња. Међутим, дипломе стечене у нормалној школи нису дозвољавале студентима, односно студенткињама, приступ даљем образовању, те су, иако је у овим школама најраније започет процес феминизације образовног система, дипломиране студенткиње онемогућене да наставе даље школовање, тако да су ипак биле родно неизједначене са својим колегама на универзитету.

На прелазу из XIX у XX век на аргентинским универзитетима приметна је појава жена које након дипломирања стичу диплому основних академских студија. Ове прве студенткиње су и пре уписа на факултете уживале извесни социјални престиж, с обзиром на то да су припадале вишим друштвеним слојевима, те неретко бивале

ћерке професора, политичара или интелектуалаца. Међутим, сходно тадашњој образовној политици, још увек није гледано са благонаклоношћу на присуство жене на високим студијама.

Прве универзитетске каријере жена биле су уско повезане са медицином и њој сродним наукама, попут акушерства, које не само да је изискивало краћи временски интервал студирања, већ је сматрано и дисциплином нижег академског ранга. Касније је, поред акушерства, примећен квантитативни пораст жена на студијама фармације и стоматологије. Године 1885. прва жена са факултетском дипломом фармације била је Елида Пасо (Elida Passo), а четири године касније, 1889, Сесилија Гриерсон (Cecilia Grierson) је постала прва жена лекар у Аргентини са специјализацијом из гинекологије.

Од почетка XX века, па до 1930. проценат жена са факултетском дипломом је износио мање од 5% да би у периоду перонизма био примећен тек благи пораст, док је 1960. обележио нагли пораст факултетски образованих жена који је износио преко 30%. Број мушкараца на високим студијама је 1963. године износио 68%, док је 1973. тај удео опао на 57%. Крајем 1970-их број жена на аргентинским универзитетима износио је близу 40%. Последње две деценије XX века обележио је значајан пораст студенткиња на аргентинским универзитетима, који је премашио број студената, те износио 51%. Такође, науке традиционално сматране „мушким“, попут природних наука, ветерине и права постају родно неутралне, док је приметна феминизација у областима медицине и архитектуре. Према статистикама из 2018, 45% жена доби од 25 до 34 године поседује универзитетску диплому, насупротив процентуалне заступљености мушкараца која је значајно мања – 34%.

Премда је последњих деценија забележен значајан квантитативни пораст образованих Аргентинки, новија истраживања упозоравају на невидљивост жена у академском сектору и привид родне једнакости аргентинског образовног система. Ова дискрепанција се најјасније огледа у чињеници да професорке на универзитетима не заузимају руководеће позиције у научно-образовним институцијама, научним комисијама и одборима, као и да је далеко мањи проценат оних са редовном професуром. Феминизацији високог образовног система Аргентине је допринело још неколико фактора, попут ниских примања, рутинаизације образовног система и немогућности обављања даљих истраживања и усавршавања, који је допринео квантитативном порасту професорки на универзитетима, те професорске позиције учинио непривлачним за мушкарце. Ови подаци откривају да, премда су жене у научноистраживачким инсти-

туцијама у Аргентини бројчано изједначене са мушкарцима, оне и даље трпе одређен степен дискриминације унутар ових институција. Разумевање феминизације академских послова, као и унутрашњих родних неједнакости које се јављају на аргентинским универзитетима, стога је кључно за развој научно-образовних политика које истински подстичу даље унапређење жене на факултетима, те у науци.

Слични друштвено-политичко-економски проблеми у представљеном периоду задесили су и Србију и Аргентину, што се одражава и на статус жена који се у великој мери може поредити у ове две државе. Почетак истраживања на ову тему нагнао нас је на замисао о сарадњи и крос-компаративном истраживању теме образовања жена у Србији и Аргентини, те и на отпочињање сарадње са колегиницама са Универзитета Рио Негро из Аргентине. С тим у вези, велику захвалност дугујемо колеги Браниславу Пантовићу који је био главна спона током ове сарадње. Како је непосредно након почетка договора о сарадњи и будућем пројекту започела епидемија Ковида, тако се сарадња преусмерила на честа дописивања, осмишљавања истраживања и на крају резултирала формирањем овога темата.

Темат „Образовање жена у Србији и Аргентини у XX и XXI веку“ чини седам радова који су хронолошки, линеарно и територијално подељени у две тематске групе, а на чије ћемо се представљање осврнути у даљем тексту. Образовање жена у датим истраживањима се посматра најпре од својих раних почетака од средине XIX века у систему неформалног образовања, па све до заступљености жена у сфери високог образовања у XXI веку, посматрано кроз српску и аргентинску призму, и проблема с којима се ту суочавају и, с тим у вези, родно засноване дискриминације. Такође, проблеми образовања жена биће представљени у различитим контекстима: утицај друштва и политике на образовање девојчица и жена уопште, утицај породице, традиције и религије на образовање, а с тим у вези јесу и начини на које је патријархат обликовао и утицао на женско образовање, процес феминизације образовног система, као и позиције жена у високом и уметничком образовању.

Темат отвара рад професорке Ирене Арсић – „Од справљенице до задругарке: образовање православних Српкиња у Дубровнику 1831–1914“, у чијем је наслову провучена и основна теза рада – пут „од справљенице до задругарке“. У хронолошком низу пута женске еманципације православних Дубровчанки, ауторка објашњава феномен

дубровачких служавки које након година рада уживају поштовање укућана и завређују име „справљенице“. Арсићева затим указује на значај институције приватних учитеља, те дубровачког пароха Ђорђа Николајевића и његовог утицаја на образовање истакнуте Теодоре Бошковић, као и на организовано образовање православних девојчица које је спроводила црквена заједница православних Срба. У наставку рада се описује сукоб српских школа са аустријским властима у циљу онемогућавања функционисања српског образовања и репресије језичке политике. Радом српске женске школе „Божо Бошковић“, основане у циљу образовања и васпитања младих Дубровчанка на српском језику, као и „Задруге Српкиња Дубровника“, која се старала о женском православном подмлатку, студија се засвођује.

Чедомила Маринковић у свом раду „Напуштање Јалије – Од Пијаде Капетановић до Паулине Лебл Албале: развој образовања и друштвени активизам Јеврејки од средине 19. века до Другог светског рата“ пише о образовању женске деце у београдској сефардској заједници. Ауторка се супротставља тези да се живот жена из мањинских заједница, па самим тим ни Јеврејки, није много разликовао од живота Српкиња, с обзиром на то да су жене датог периода биле везане за приватну сферу, која је традиционално сматрана доменом жена. Насупрот томе, Чедомила Маринковић тврди да је улога јеврејске жене у оквиру дома била значајно већа од улоге жена из осталих религијских група, јер се базирала на специфичним учењима из *Торе* и *Талмуга*. Најзад, након четресто година живота у Јалији, јеврејске жене излазе у јавну сферу и остављају неизбрисив траг на процес феминизације српског образовног система. Ауторка стога, приказујући историјску перспективу „народа књиге“ и њен развојни пут у сефардској четврти на Дорћолу, тврди да женско образовање Јеврејки проистиче из традиционалних, образовних и хуманистички орјентисаних вредности јудаизма које су наставиле да се негују и на Јалији, а из којег жене нису биле искључене.

Укљученост муслиманског становништва са територије Пештери, Тутина и Новог Пазара, у образовне процесе, као и значај народног писма – аребице у образовању посебно женске муслиманске популације, у свом коауторском раду разматрају Хасна Зиљкић и Реџеп Шкријељ. Аутори представљањем развоја аребице, као писма којим је штампана алхамијадо књижевност, указују и на њен допринос образовању женског муслиманског становништва у правцу верске поуке. Како је све до Другог светског рата, па и касније то био једини могући вид образовања ове популације, с обзиром на патријархалну и верску

затвореност муслиманског становништва на подручју Санџака, анализом овог друштвеног феномена се приказују и место и статус жена у друштву, до пред крај XX века. Значајан допринос теми представљају и искази саговорника са терена који оживљавају истраживање.

Образовање и педагошки рад жена етнолога Универзитета у Београду, током XX века, представљен је у раду „Прве жене етнологи у образовању“, Милине Ивановић Баришић. Пут укључивања у образовни процес жена у оквирима етнологије, а затим и њихово укључивање у наставни процес, трајао је безмало пола века. Прва дипломирана жена етнолог, пре Другог светског рата, била је Милена Лапчевић, док су остале жене уписивале етнологију тек након Другог светског рата, да би педесетих година XX века, неке од њих и добиле прилику да постану предавачи. Ауторка текста нам предочава чињеницу да је пут био дуг и нимало једноставан, те да су и поред свег труда ове жене наилазиле на различите препреке и неразумевања, посебно до седамдесетих година XX века, када постепено почиње да се повећава број професорки на Катедри за етнологију. Значај укључивања жена у наставни програм ове катедре, Милина Ивановић Баришић види и у проширивању тема истраживања које проистичу из различитих поља интересовања.

Вања Грбовић, у раду „Улога жене у високом образовању: спрега оперског уметника и вокалног педагога у периоду југословенског социјализма“ проучава образовање и педагошки рад београдских примадона од Другог светског рата до 1990. године. Фокус рада стављен је на образовање и професионално искуство оперских уметница, које су постигле врхунац свог педагошког деловања поставши професорке на Факултету музичке уметности у Београду. Радом су обухваћени периоди школовања гласа, затим грађења оперских каријера, као и педагошког рада, што чини затворени каријерни круг. Текст обилује изводима из библиографија уметница, али и сегментима транскрипата начињених на основу интервјуа примадона, што значајно доприноси разумевању положаја и пута који су прошле ове уметнице, као и друштвене стварности у којој су се образовале и градиле уметничке и педагошке каријере.

Друга група радова анализира процес демократизације високог образовања у Аргентини са посебним освртом на статус жена. У ауторском раду „Дуг пут једнакости: универзитет и род у Аргентини“, Маријана Рули (Mariana Rulli) истиче круцијалне реформе високог образовног система у Аргентини, спровођене од почетка XXI века па све до данас, у циљу постизања родне равноправности. Ауторка износи преглед стратегија за спречавање родно заснованог насиља у

високошколским установама, затим објашњава процес институционализације родних области на државним универзитетима у Аргентини, те феномен стакленог плафона са којим се жене и даље суочавају. Осврћући се на историјски приказ родне егализације образовања на државним универзитетима у Аргентини, Маријана Рули (Mariana Rulli) закључује да „дуг пут једнакости“ и даље предстоји, те да упоркос политичком, институционалном и друштвеном напретку приликом имплементације родне равноправности, последњих деценија у високом образовном систему Аргентине, кораци који следе морају бити вођени консолидацијом родних институција, адекватним финансирањем и снажном политичком вољом.

Статус жена у правним професијама у Аргентини тема је коју су обрадиле Даниела Хеим и Марија Вероника Пиконе (Daniela Heim & María Verónica Piccone) у коауторском раду „Жене у правним професијама: од искорењивања директне дискриминације до распрострањености 'епистфемцида' и стакленог плафона“. Ауторке анализирају приступ жена високом образовању, професионалној пракси и политичком држављанству, укључујући такође и ЛГБТИ+ права. Посматрано кроз друштвено-правну призму увођења родне равноправности у правни и институционални оквир правних професија последњих деценија, истичу се два феномена родно засноване дискриминације: „епистфемцид“ и стаклени плафон, за које се у закључном делу предлажу потенцијални начини њиховог искорењивања.

Једно од основних полазишта у стварању темата била је интердисциплинарност, која је допринела осветљивању теме образовања жена из различитих научних дисциплина и на тај начин дала извесну ширину у погледу на дату тему. Како су ауторке радова представиле развој статуса жене, промене до којих је долазило у оквиру „родног простора“, као и промене у домену оснаживања жена, посматране из различитих дисциплина, фокусирајући се на образовне статусе, овај темат допуњава широку тему женских права, еманципације жена и борбе за родну равноправност. Тематом смо, дакле, желели да детерминишемо узроке и последице недостижности родне равноправности кроз историју у сфери образовања и из компаративне перспективе, као и да укажемо на потенцијалне промене које би допринеле бољем постизању родне равноправности и смањењу дискриминације као једном од фундаменталних глобалних питања данас.

Примљено / Received: 06. 09. 2022.

Прихваћено / Accepted: 17. 11. 2022.